

5. Franciszkanizm we wczesnej poezji Kazimierza Wierzyńskiego

Franciscan motives in early poetry of Kazimierz Wierzyński

Kasperek Anna

Wydział Polonistyki, Uniwersytet Jagielloński

Opiekun naukowy: Józef Wróbel

Kasperek Anna: ania-kasperek@wp.pl

Słowa klucze: Franciszkanizm, Kazimierz Wierzyński

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza motywów franciszkańskich we wczesnej poezji Kazimierza Wierzyńskiego (w tomach *Wiosna i wino* i *Wróble na dachu*). Duchowość franciszkańska wyrosła z duchowości chrześcijańskiej, u jej podstaw znajduje się doświadczenie św. Franciszka z Asyżu oraz duchowość jego naśladowców. Wiąże się ona z osobowością świętego, która cechowała się silną emocjonalnością, porywcznością, wnikliwą inteligencją i swoistym artyzmem.

W epoce Młodej Polski nastąpił najgłębszy rozwój franciszkanizmu jako nurtu literackiego, w twórczości m.in. Jana Kasprowicza, Leopolda Staffa, Ludwika Marii Staffa, Józefa Ruffera, Józefa Wittlina Zainicjonowany przez poetów Młodej Polski franciszkanizm literacki, przejawiający się głównie poprzez doświadczenia estetyczne, etyczne i egzystencjalne, np. sakralne przeżywanie natury, został mimo radykalnych zmian w poetyce na nowo rozwinięty przez twórców dwudziestolecia międzywojennego, m.in. Józefa Wittlina, Emila Zegadłowicza, Jerzego Lieberta czy poetów Skamandra.

Szczególne miejsce wśród kontynuatorów tradycji franciszkańskiej zajmuje Kazimierz Wierzyński, dla którego franciszkanizm powiązany był z fascynacją twórczością Leopolda Staffa. W artykule analizie zostaną poddane utwory w Wierzyńskiego, gdzie zauważalne są nawiązania do duchowości franciszkańskiej m.in. *Niech będzie pochwalony, Msza, Kuglarz, Modlitwa*

1. Wstęp i opis zagadnienia

We wczesnej poezji Kazimierza Wierzyńskiego zauważalne są odwołania do franciszkanizmu. W badaniach nad twórczością autora *Pamiętnika miłości* ta problematyka nie spotykała się dotąd z szerszym omówieniem; o motywach franciszkańskich u skamandryty wzmiankowali m.in. Irena Maciejewska czy Zdzisław Marcinow (*Jasińska-Wojtkowska, Święch* 1997; *Marcinow* 2004).

Duchowość franciszkańska wyrosła z duchowości chrześcijańskiej, u jej podstaw znajduje się doświadczenie św. Franciszka z Asyżu oraz duchowość jego naśladowców (Bejze 1981). Wiąże się ona z osobowością świętego, która cechowała się silną emocjonalnością, porywcznością, wnikliwą inteligencją i swoistym artyzmem: Pozbawiony zdolności spekulatywnych i nieceniący zbytnio nauki, łączył bystrą intuicję z żywą wyobraźnią poetycką pozwalającą wyczuwać mu piękno świata i tajemnice wiary (Gigielewicz 2009). Dla franciszkanizmu fundamentalną ideą jest prawda, że istnieje Bóg, który jest najwyższym dobrem, miłością, światłem, mądrością, bogactwem. Za najwyższe dobro uważa św. Franciszek ducha modlitwy (Bejze 1981). Modlitwa św. Franciszka ma trojaki charakter: uwielbienia, dziękczynienia i prośby. Słynny kantykt religijny *Pieśń słoneczna* uważany jest głównie za uwielbienie Boga poprzez stworzenia, za pośrednictwem których Bóg udziela nam swoich dobrodziejstw i objawia nam swoją potęgę, dobroć, wielkość, piękno (Bejze 1981). Drugą fundamentalną cechą duchowości franciszkańskiej jest chrystocentryzm. Opiera się on głównie na stylu naśladowania Chrystusa, który dostrzega Chrystusa nie tylko w Jego chwale, we wszechmocy i wiecznym triumfie, lecz również w Jego miłości ludzkiej. Trzecią fundamentalną ideą franciszkanizmu jest pobożność eucharystyczna. Jedną z najbardziej odznaczających się cech św. Franciszka jest cześć dla Eucharystii (Bejze 1981). Czwartą cechą charakterystyczną dla duchowości franciszkańskiej jest pobożność maryjna. Franciszkanizm cechuje również umiłowanie Kościoła

rzymskokatolickiego (Bejze 1981). Franciszkanizm realizuje się poprzez miłość, ubóstwo, posłuszeństwo, czystość, pokorę, radość (Bejze 1981).

Pierwiastki duchowości franciszkańskiej zaczęły przenikać do literatury i kultury polskiej od średniowiecza - czasu założenia pierwszych zakonów franciszkańskich w Polsce - jednak znaczące zainteresowanie św. Franciszkiem nastąpiło pod koniec XIX wieku dzięki wydaniom dwóch źródłowych monografii: H. Thodego *Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance im Italien* (1885) oraz P. Sabatiera *Vie de saint François d'Assise* (1894). W Polsce propagatorem tradycji franciszkańskiej był Edward Porębowicz. Wydał w 1899 roku książkę *Św. Franciszek z Asyżu*, która stała się impulsem do narodzin literackiego franciszkanizmu i już niejako od początku znalazła się w obiegu najnowszych wówczas inspiracji artystycznych. W epoce Młodej Polski nastąpił wyraźny rozwój franciszkanizmu jako nurtu literackiego, w twórczości m.in. Jana Kasprowicza, Leopolda Staffa, Ludwika Marii Staffa, Józefa Ruffera, Józefa Wittlina – ci twórcy wprowadzili postać św. Franciszka w krwiobieg literatury polskiej i „zeświecczyli go”. Leopold Staff wydał polski przekład anonimowych *Kwiatków św. Franciszka* (wyszły w r. 1910); wcześniej, w 1892 roku, ukazało się anonimowe ich tłumaczenie (Brodzka 1992). Irena Maciejewska definiuje franciszkanizm jako nurt światopoglądowy w literaturze XX wieku związany z postawą franciszkańską i wykorzystujący topikę opartą na motywach biografii, twórczości i ikonografii św. Franciszka z Asyżu (Brodzka 1992). Natomiast według Michała Głowińskiego franciszkanizm jest literacką reakcją na symbolizm, która proponuje w miejsce jego skomplikowanych i wyrafinowanych form programową prostotę. Moralnym i estetycznym ideałem franciszkanizmu był człowiek prosty, bliski natury, aprobujący świat i cieszący się nim, religijny, ale obcy wyznaniowej ortodoksji. W poezji pozostającej w kręgu oddziaływań franciszkanizmu preferowano stylizowany język potoczny oraz takie zwłaszcza formy jak pieśń, kantyczka, wyzwolony od patosu hymn (Głowiński 2000).

Zainicjonowany przez poetów Młodej Polski franciszkanizm literacki, przejawiający się głównie poprzez doświadczenia estetyczne, etyczne i egzystencjalne, np. sakralne przeżywanie natury, został mimo radykalnych zmian w poetyce na nowo rozwinięty przez twórców dwudziestolecia międzywojennego, m.in. Józefa Wittlina, Emila Zegadłowicza, Jerzego Lieberta czy poetów Skamandra. Ci twórcy nawiązywali do duchowości franciszkańskiej czy samej postaci i historii św. Franciszka w poszukiwaniu autentycznych wartości. Św. Franciszek był przede wszystkim dla nich symbolem miłości człowieka, natury, radości istnienia (Jasińska-Wojtkowska, Święch 1997). Szczególne miejsce wśród kontynuatorów tradycji franciszkańskiej zajmuje Kazimierz Wierzyński, dla którego franciszkanizm powiązany był z fascynacją twórczością Leopolda Staffa (Marcinow 2004).

2. Przegląd literatury

Nawiązania do tej duchowości są zauważalne w pierwszych młodzieńczych tomach poety – *Wiosna i wino* i *Wróble na dachu*. Najwyraźniej do franciszkanizmu odwołuje się utwór *Niech będzie pochwalony*.

Niech będzie pochwalony każdy dzień powszedni,
Wszyscy bracia po Bogu, pokorni i biedni,
Ludzie ptakom mówiący, święci Franciszku,
Przed wiecznym mórz sumieniem, ze światłem na głowie.

Niech pójdzie między nami z ust do ust nowina,
Że już się zrozumieli i już się zaczyna,
Że w drzwiach wspólnego domu pod gwiazdami czeka
Gospodarz czarnoziem, człowiek na człowieka (Wierzyński 1921)
(wersy 1-8)

Wiersz jest poetycką parafrazą *Pieśni słonecznej św. Franciszka*. Ten słynny kantyk został skomponowany w obliczu cierpienia i śmierci. Wyraża głębokie i entuzjastyczne powiązanie ze

stworzeniem, z samą materią, jest akceptacją piękna całego świata, potwierdzeniem wartości bytów i rzeczy istniejących w świecie otrzymanym z rąk Stwórcy (Michalczyk 2006) Pieśń jest wyrazem głębokiego uwielbienia Boga, który znajduje się ponad wszystkim, co istnieje.

W pierwszej części utworu Niech będzie pochwalony zauważalne jest uwielbienie wobec każdego dnia, wszystkich stworzeń i braci, do których należą również bracia franciszkanie. Wierzyński nawiązuje do franciszkańskiego braterstwa stworzeń. Św. Franciszek solidaryzował się ze stworzeniami - elementami przyrody ożywionej i nieożywionej. Braćmi i siostrami nazywał: słońce, księżyc, gwiazdy, powietrze, wodę, ogień, ziemię – w których odnajdywał ślad Boga. Święty wielbił Boga nie tylko w imieniu stworzeń, ale przez pośrednictwo. Poprzez zwrot „ludzie ptakom mówiący” poeta odwołuje się więc do faktów z życia św. Franciszka, który prowadził dialog ze stworzeniami, m.in. ptakami, i zapraszał ich do chwaleń Pana (Michalczyk 2006). Jednocześnie w utworze pojawiają się dwa pojęcia charakterystyczne dla duchowości franciszkańskiej – ubóstwo i pokora. Zauważalna jest również symbolika światła słonecznego, oznaczającego nie tylko radość życia, szczęście, ale też znak duchowej jedności z Bogiem. Drugą część utworu można uznać za polemikę Wierzyńskiego z franciszkańską ideą pokoju i powszechnego braterstwa. Dla św. Franciszka pokój bierze swój początek od Boga jako od źródła, nastać może tylko dzięki zesłaniu łaski. Poeta zarysowuje obraz pojednania ludzi, powszechnego pokoju, którego źródłem nie jest Bóg, ale człowiek – „gospodarz czarnoziemiu”. Nie ma tu też charakterystycznego dla franciszkańskiego światopoglądu braterstwa stworzeń, nierozzerwalnie zjednoczonych ze Stwórcą. Jest to wizja wyraźnie antropocentryczna. Cechy duchowości franciszkańskiej, tj. ubóstwo, prostota, bezpośredniość zauważalne są również w konstrukcji formalnej utworu. Odczuwalny jest ton spokojny, pozbawiony wykrzykników. Zauważalna jest także prostota w warstwie stylistycznej i brzmieniowej (Kołodziej 2013).

Do duchowości franciszkańskiej nawiązuje utwór Msza z tomu Wiosna i wino.

O, południe niedzielne! Radosno mszo świata!
Nabożeństwo zachwytu! Cudu chwilo boża!
Z ołtarza niebios leje się słoneczna zorza
I łaską swych promieni ziemię wkrąg oplata.

Pokłony w uniesieniu nisko biją zboża,
A z duszy łąk modlitwa zapachów skrzydlata
Wrywa się przez kwiaty, jak kadzidło lata!
W ekstazie krzyżem w szary proch rozdroża.

Podniesienie. Jak cicho... Sam Bóg hostię słońca
W białych palcach obłoków nad jasne lazury
Podnosi uroczyscie i wolno do góry.

Zamarło serce ziemi... Ciszy nic nie zmaça,
Jeno przed nieb ołtarzem dzwonią, dzwonią w dzwonki
Ministranci niebiescy, pobożne skowronki (Wierzyński 1920)
(wersy 1-14)

Przez cały utwór przenika aura sakralności – atmosfera Mszy świętej. Utwór ma formę sonetu, stanowi jednocześnie franciszkańską modlitwę, która wyraża się przede wszystkim w uwielbieniu Pana i dziękczynieniu Mu. Ujawnia się franciszkańska jedność Boga, ludzi, świata przyrody - franciszkańskie braterstwo stworzeń. Ja poetyckie całkowicie zanurzone jest w Bogu i jednocześnie zjednoczone ze światem, który stworzył. Rzeczywistość, zjednoczona w boskości i olśniewająca w radości bycia stworzeniem miłości, jest na nowo przeżywana w braterskim zrozumieniu i najgłębszej ekspresji (Michalczyk 2006). Stworzenia pełnią rolę sługi wobec Pana, ukazując Jego dobroć, czego oznakami są pokłony zbóż, słoneczna zorza, „modlitwa zapachów

skrzydłata”. Pojawia się również obraz Boga transcendentnego, który znajduje się ponad wszystkim, co istnieje, sprawuje opiekę nad światem.

Warto zwrócić uwagę na wiersz Wierzyńskiego Kuglarz z tomu Wróble na dachu, który jest poetycką realizacją filozofii życia św. Franciszka.

Z torbą kuglarską wędruję po świecie,
Magister śmiesznej i głupiej nauki,
Z kąta w kąt ziemi noszę własne śmiecie
I pokazuję moje dziwne sztuki.

Niejeden miejskich kwartałów prostokąt,
Niejedno górskiej serpentyny koło
Zna moją podróż nie wiadomo dokąd,
Tę awanturę cudami wesołą.

W południe, w jakąś niebieską niedzielę,
Ludziom na pośmiech, po siedmiu udrękach,
Czerwony dywan gdzieś na rynku ściele,
Staję na głowie i chodzę na rękach.
(wersy 1-12).

(...)

Gapi się gawiedz i otwiera usta
I z niesłychanych moich prawd się cieszy, -
Pod wieczór pełna jest torba ma pusta
Niosę w niej serca nawróconej rzeszy (Wierzyński 1921).
(wersy 17-20)

Bohaterem utworu jest radosny włóczęga, wędrowny artysta – śpiewak, który za cel obrał sobie wędrowkę po świecie i pokazywanie ludziom swoich magicznych sztuczek. Jego postawa przypomina tę św. Franciszka, wzorem Chrystusa związaną z pielęgnowaniem cnoty ubóstwa. Bracia franciszkanie wędrowali i głosili Ewangelię bez zapasów podróży, bez pieniędzy. W utworze zauważalne jest nawiązanie do franciszkańskiego antyintelektualizmu (magister śmiesznej i głupiej nauki). Św. Franciszek twierdził, że niewykształceni mogą doświadczyć tajemnicy dobroci Boga. Wiedza natomiast może czynić wielu ludzi opornymi na doskonałość ewangeliczną, wskutek czego nie są oni skłonni poddać się w pokorze pouczeniom. Warto zaznaczyć, że we franciszkanizmie odrzucanie wiedzy związane jest z ubóstwem. Tylko człowiek ogołocony z wiedzy może oddać się Chrystusowi. Wędrowiec jest przepełniony radością („Tę awanturę cudami wesołą”). Radość przenikała całą duchowość franciszkańską. Była ona żywiołowa, spontaniczna, nie była jednak hałaśliwą wesołością – nazywana jest przez źródła chrześcijańskie radością doskonałą. Rozumiana była jako łączność z sacrum, towarzyszyła w przeciwnościach, chorobach, prześladowaniach, cierpieniach (Michalczyk 2006).

Kuglarz poprzez swoją wędrowkę wychodzi naprzeciw ustalonym porządkowi społecznemu, jest pokornym buntownikiem („Staję na głowie i chodzę na rękach”). Jego postawa wywołuje w ludziach śmiech i pobłażanie - tak jak bracia franciszkanie, którzy byli w swych wędrowkach wyśmiewani i wyszydzani, obrzucani błotem, uważani za złodziei (Staff 1994). Wędrowiec wyznaje, że jest ubogi, ma „pustą torbę”, jednocześnie przepełnioną w „serca nawróconej rzeszy”. Zauważalne jest tutaj odwołanie do franciszkańskiego paradoksu ubóstwa, które w rzeczywistości było radosnym bogactwem bliższego kontaktu z Bogiem (Kołodziej 2006).

Idee duchowości franciszkańskiej zauważalne są również w utworze Modlitwa z tomu Wróble na dachu.

Co ci mam jeszcze oddać, Panie,
Gdy ci już wszystko oddałem,
Zakwitłem cichą pokorą
Pod niebem letniem i białem

Pełen tej samej światłości,
Co ranki i zmierzchy twe złoci,
Śpiewam ci, organista
Bezbrzeżnej twojej dobroci.

Zalewa mię ciepła pogoda,
Powietrze pachnące jak lipiec,
Poeta z małym talentem,
Twych świętych dotykam się skrzypiec

I jestem, jak wydobyty
Ton z pod mojego smyczka,
Jak pełna bożej muzyki
Stara kantyczka (Wierzyński 1921)
(wersy 1-16).

Utwór stylizowany jest na franciszkańską modlitwę kontemplacyjną. Polega ona na całkowitym oddaniu się Bogu poprzez dialog lub intensywne skupienie uwagi na jakiejś części misterium Bożego (Michalczyk 2006). Modlitwa św. Franciszka cechuje się: a) wiarą w Boga osobowego i żyjącego; b) dostrzeżeniem lub intuicją mistyczną Boskiej obecności, z którą można rozmawiać; c) zaufaniem i uczuciem przyjaźni do Boga, który słucha i objawia się w różnoraki sposób. Jest ona przede wszystkim słuchaniem: święty pragnie zrozumieć, czego Bóg chce od niego. Podmiot liryczny pozostaje głęboko pokorny przed Bogiem. Ma on świadomość swojej niewystarczalności i małości, jest tylko poetą z małym talentem. Całkowicie oddaje się Bogu, jednocząc ze światem, który stworzył - duchowym uniwersum - czego wyrazem jest odczuwanie samej światłości zauważalnej przy rankach i zmierzchach – jednoczy się z całym stworzeniem. Modlący realizuje franciszkańską cnotę pokory polegającą na wewnętrznym uniżeniu się przed Bogiem. Warto zwrócić uwagę na ostatnią strofę utworu. Wierzyński nawiązuje do tradycji franciszkańskiego kantyku. Pieśni towarzyszyły św. Franciszkowi przez całe życie. Śpiewał je podczas swoich wędrówek z braćmi, śpiewał pieśni trubadurów, również sam tworzył kantyki i melodie do nich (Staff 1994). Muzyka w duchowości franciszkańskiej nieustannie towarzyszyła modlitwie. Pieśń bohatera lirycznego jest wyrazem człowieka zjednoczonego w Bogu.

Inną literacką realizacją motywów franciszkańskich w poezji jest utwór Wierzyńskiego *Madonna Siejby* w tomie *Wróble na dachu*, nawiązujący do wyjątkowego kultu maryjnego Poverella.

Zasiewy plenne! Tęsknota na czarną
Rzucana rolę! Dolo niewiadoma
W ślepej miłości poczęta rękoma!
O niepojęte, nieodgadłe ziarno!

Święta pociecho i święta nadziejo,
Po zawleczonej jesiennej szarudze.
Po mrozach lutyh sadzona na smudze
Którą wiosenne dzisiaj wiatry wieją!

Misterium boże! To w najprostszych cudzie
Na świeżym brózdach Madonna się jawi
I słodkich ruchem siejby błogosławi

Nieodkupioną nędzę w ludzkim trudzie (Wierzyński 1921).
(wersy 1-12)

Dla św. Franciszka ideałem życia godnym naśladowania był Chrystus. Maryja jako służebnica Pańska była zjednoczona z Chrystusem, w swym życiu i działaniu. Urzeczywistniała Ewangelię, posiadała cnoty ewangeliczne. Cnotą, która najściślej zjednoczyła Maryję z Chrystusem, było ubóstwo (Krupa 1997). Bóg w duchowości franciszkańskiej przedstawiał się w ubóstwie Maryi i Jezusa; wywyższał ubogich i poniżanych, słabych i cierpiących, którzy stali się zwierciadłem, w którym odbija się oblicze Stwórcy (Kołodziej 2006). Pobożność maryjna pozwalała św. Franciszkowi doświadczyć ubóstwa i dostrzec wewnętrzne źródła radości maluczkich, którzy przez doświadczenie własnej nędzy i cudzej rozumieją, że w życiu najważniejsze jest doświadczenie obecności Boga i Jego królestwa, które nadejdzie. Utwór Wierzyńskiego jest franciszkańską zadumą nad Bożą tajemnicą ludzkiego życia wpisanego w misterium pór roku, konieczność przemiany także człowieka, podporządkowanego, w równym stopniu jak świat przyrody, cyklowi naturalnych przemian (Marcinow 2004). Został przedstawiony przez poetę obraz biednych ludzi, jednocześnie bogatych w doświadczenie obecności Boga, żyjących w ogromnym trudzie życia i nieszczęść, poniżenia – naśladujący w swej postawie Chrystusa („po zawleczonej jesiennej szarudze”, „po mrozach lutyh”) pełni nadziei na plenne zasiewy doświadczając misterium błogosławieństwa Madonny, będącego zapowiedzią zmartwychwstania.

3. Literatura

- Chrześcijańska duchowość (1981), praca zbiorowa pod red. bp. Bohdana Bejzego: s. 381-383.
Encyklopedia katolicka (2009), red. E. Gigilewicz, t. V: s. 429
Głowiński (2000) Słownik terminów literackich: s. 153.
Krupa OFM OAL (1977) Św. Franciszek z Asyżu a Maryja Matka Boska: Ateneum Kapłańskie, t. 18.
Kołodziej R (2013) Modlitwa. Zachwyty. Pokora. Franciszkanizm w poezji Młodej Polski.
Leksykon duchowości franciszkańskiej (2006), przekł. i oprac. zbiorowe zespół red. Wacław Marian Michalczyk et al.
Marcinow Z (2004) W szczęściu i w trwodze – Wątki egzystencjalne w twórczości Kazimierza Wierzyńskiego.
Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku (1997), red. Maria Jasińska-Wojtkowska, Jerzy Święch.
Słownik literatury polskiej XX wieku (1992), red. A. Brodzka, M. Puchalska, M. Semczuk, A. Sobolewska.
Staff L (1994) Kwiatki św. Franciszka z Asyżu.